

"Problems of Architecture and Construction "

Volume 1

Issue 1 *Problems of Architecture and Construction*

2018_1

Article 6

4-21-2018

ARCHITECTURE OF NAKIBBEK PUBLIC BATH OF 17th and 18th CENTURIES IN KATTAKURGAN CITY

A. Uralov

Samarkand State Architecture and Civil Engineering Institute

E. Jurayeva

Samarkand State Architecture and Civil Engineering Institute

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/samgai>

Part of the [Architecture Commons](#)

Recommended Citation

Uralov, A. and Jurayeva, E. (2018) "ARCHITECTURE OF NAKIBBEK PUBLIC BATH OF 17th and 18th CENTURIES IN KATTAKURGAN CITY," *"Problems of Architecture and Construction "*: Vol. 1 : Iss. 1 , Article 6.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/samgai/vol1/iss1/6>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in "Problems of Architecture and Construction " by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

ARCHITECTURE OF NAKIBBEK PUBLIC BATH OF 17th and 18th CENTURIES IN KATTAKURGAN CITY

Cover Page Footnote

The journal is published under the sponsorship of Samarkand State Architecture and Civil engineering Institute

**ПРОБЛЕМЫ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬСТВА
PROBLEMS OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION**

(ilmiy-texnik jurnal)
(научно-технический журнал)
(Scientific and technical journal)

2018, № 1
2000 yildan har 3 oyda
bir marta chop etilmoqda

Журнал ОАК Хайъатининг қарорига биноан техника (қурилиш, механика ва машинасозлик соҳалари) фанлари ҳамда меъморчилик бўйича илмий мақолалар чоп этилиши лозим бўлган илмий журналлар рўйхатига киритилган
(гувоҳнома №00757. 2000.31.01)

Журнал 2007 йил 18 январда Самарқанд вилоят матбуот ва ахборот бошқармасида қайта рўйхатга олиниб 09-34 рақамли гувоҳнома берилган

Бош муҳаррир (editor-in-chief) - т.ф.н. доц. С.И. Аҳмедов
Масъул котиб (responsible secretary) – т.ф.н. доц. Т.Қ. Қосимов

Таҳририят хайъати (Editorial council): м.ф.д., проф. М.Қ. Аҳмедов; ф.м.ф.д., проф. Ж.А. Акилов; т.ф.д., проф. С.М. Бобоев; т.ф.д., проф. К.Б. Ғаниев; и.ф.д., проф. А.Н.Жабриев; т.ф.н., к.и.х. Э.Х. Исаков (бош муҳаррир ўринбосари); т.ф.д. К. Исмоилов; т.ф.н., доц. В.А. Кондратьев; т.ф.д. проф. С.Р. Раззоқов; УзР.ФА академиги, т.ф.д., проф. Т.Р. Рашидов; арх.ф.д., проф. О. Салимов; т.ф.н. доц. А.С. Султонов; т.ф.д., проф. Х.Ш.Тўраев; м.ф.д., проф. А.С. Уралов; т.ф.н. доц. В.Ф. Усмонов; т.ф.д., проф. Р.И.Холмуродов; т.ф.д., проф. Х.Ш.Шукуров И.С. (Россия, МГСУ)

Таҳририят манзили: 140147, Самарқанд шаҳри, Лолазор кўчаси, 70.
Телефон: (8-366) 237-18-47, 237-14-77, факс (8-366) 237-19-53. ilmiy-jurnal@mail.ru

Муассис (The founder): Самарқанд давлат архитектура-қурилиш институти

Обуна индекси 5549

© СамДАҚИ, 2018

УДК 728.3

ARCHITECTURE OF NAKIBBEK PUBLIC BATH OF 17th and 18th CENTURIES IN KATTAKURGAN CITY

Uralov A.S., Professor, Doctor of Architecture
Samarkand State Architecture and Civil Engineering Institute

Jurayeva E.E., Assistant
Samarkand State Architecture and Civil Engineering Institute

The article studies the history of the formation and construction of the public bath - "hammam" of the 17th century Nakibbek in the city of Kattakurgan, its architectural and planning and functional solution, role and significance in the social life of the population of Kattakurgan.

Keywords: public bath, architectural planning, social life, formation, ancient cities.

КАТТАҚЎРҒОН ШАҲРИДАГИ XVII-XIX АСР «НАҚИББЕК» ҲАММОМИНИНГ АРХИТЕКТУРАСИ

Уралов А. С. - меъм. ф. д., профессор; **Жураева Э. Э.**, стажёр ўқитувчи (СамДАКИ)

В статье исследована история формирования и строительства народной бани –«хаммам» XVII в. Накиббек в г. Каттакургане, её архитектурно-планировочное и функциональное решения, роль и значение в социальной жизни населения Каттакургана.

Ўтмишда қурилиб бизгача қисман сақланиб келган, бироқ ёзма манбалар ва тарихий маълумотларга қирмаган меъморий обидаларни натурал ўрганиш ва шу йўл билан Ўзбекистон меъморчилиги тарихини янги илмий материаллар билан бойитиш замонавий архитектурашунослик фанининг долзарб вазифаларидан биридир.

Ўтмишда халқ хизматида бўлиб нозик ижтимоий функцияни, яъни халқ гигиенаси ва соғлиғини мустахкамлашдек муҳим вазифани бажарган ва ҳозирда ҳам фойдаланиб келинаётган ана шундай обидалардан бир гуруҳи- бу халқ ҳаммомларидир. Мазкур мақолада биз Каттакўрғон шаҳрида XVII асрда қурилган тарихий объект - "Накиббек ҳаммоми" ҳақида фикр юритамиз.

Мазкур ҳаммом ҳақида бизга маълум адабиётларда бирон-бир маълумот келтирилмаган. Шу сабабли ушбу ҳаммомга ташриф буюриб, унда ювинган, хизмат қилган, ҳаммом тарихини билган кекса инсонлар билан суҳбат қурдик. Дастлаб ҳаммомнинг ичига кириб ва томига чиқиб расмга олдик, унинг фойдаланилиши билан қизидик. Ушбу ҳаммом ҳақида тўлароқ маълумотларга эга бўлиш учун у билан бир даврда қурилган Самарқанд шаҳри ҳаммомларида ҳам бўлиб, уларни натурал тадқиқ қилдик ва олинган маълумотларни таққослаб ўргандик.

Ўрта Осиёда ҳаммомларнинг алоҳида бино тарзида шаклланиши бу ўлкага ислом дини ва маданиятининг кириб келиши ва ёйилиши билан боғлиқдир. "Ҳаммом" атамасини ҳам арабча "хамма", яъни "иссиқ" сўздан келиб чиққан, деб айтилади [1]. Ҳар қалай Ўрта Осиёда илк ҳаммомларнинг шаклланиши IX–X асрларга тўғри келади. Ёзма манбаларда илк ҳаммомлар бу даврда Ўрта Осиёнинг Нузвара, Данданакан, Марв, Бухоро ва Самарқанд шаҳарларида мавжуд бўлганлиги ҳақида ёзилган [2]. Шунинг учун ҳам бу даврни ҳаммомларнинг Ўрта Осиёдаги илк шаклланиш босқичи деб баҳолаш мумкин.

Ўрта Осиёда ҳаммомларнинг кейинги ривожланиш босқичи бу ўлкада маданият ва маърифатнинг ривожланиши билан боғлиқдир. Бу давр XI ва XII асрнинг бошларига тўғри келади. Бундай дейишимизга сабаб, бу даврда ҳаммомлар қурилиши оммавий тус олади ва меъморий функциявий жиҳатдан ҳам илк ҳаммомларга кўра такомиллашади. Бу даврда бозорлар ва жомъе масжидлари қошида қурилган жамоат ҳаммомларидан ташқари арқ-қалъалар ва зиёратгоҳлар қошида ҳам ҳаммомлар қурилган. Бунга мисол қилиб, бу даврда қурилган Тароз, Шохжувар ҳаммомларини келтиришимиз мумкин [2].

Ҳаммомларнинг ривожланишидаги кейинги тарихий босқич-бу Темурийлар

давридир. Бу даврда ҳаммомлар типологик жihatдан такомиллашади ва бир неча турларга бўлинади. Гузар ҳаммомлари, бозорлар, мадрасалар, масжидлар ва карвонсаройлар таркибидаги ҳаммомлар, арк ҳаммомлари шулар жумласидандир. Ҳаммомлар асосан шаҳарларда қурилсада, бироқ Буюк Ипак йўлига яқин жойлашган айрим йирик қишлоқларда ҳам ҳаммомлар бўлган. Ҳаммомларни, албатта бой зодогонлар, амир ва хонлар қурдирган. Ҳаммомлардан тушган сармоялар амалдорларнинг вақф даромадларига кирган. Ҳаммомлар Ўрта Осиёда хонликлар даврида ҳам қурилган. Ана шундай ҳаммомлар жумласига Хива Ичан-қалъасидаги Анушахон ҳаммомини, Бухорода Абдуллахон даврида қурилган Мисгарон ва Саррафон ҳаммомларини ва шунингдек Каттақўрғон шаҳрида 1622 йилда қўрилган Накиббек ҳаммомини ҳам киритиш мумкин.

Муҳаммад Накиббек асли каттақўрғонлик бой савдогар ҳисобланиб, халқ орасида обрў топиш мақсадида ўз маблағи ҳисобидан бир мадраса қурдиради. Кейинчалик у онасининг васиятига кўра халққа савобли иш қилиш мақсадида ўзи қурдирган мадраса ёнига ҳаммом қурдирган. Айтишларича ўша даврда шаҳарда ишлаб тўрган бошқа ҳаммом бўлмаган. Бу ҳолатни ва мадраса фаолиятига сарфланадиган сармояни ҳисобга олиб, Накиббек ушбу ҳаммомни мадрасага вақф сифатида қўрдирган экан. Шуниси қизиқки, Накиббек мадраса ҳовлисида ушбу ҳаммомга бориладиган ер ости ўтиш йўли, яъни усти равоқ шаклида ёпилган “раҳров”ни ҳам қўрдирган. Бундан чиқадики, мадраса ўқитувчилари ва устозларга ҳаммомдан текин фойдаланишга рухсат берилган. Шаҳар аҳолиси учун эса ҳаммом пуллик бўлган. Мадрасадан ҳаммомгача бўлган масофа 60 метрлар чамасида. Ҳозир ҳам ушбу раҳров сақланган бўлиб, унинг эшиги ёпиб ташланган.

Накиббек вафотидан сўнг ҳаммом қўлдан қўлга ўтиб узоқ вақт қаровсиз қолиб кетади. Уни сув ва қиздириш учун ўтин билан таъминлаш, том устилари ремонтни ҳамда тозалик ишлари ишдан чиқади, ҳаммомнинг катта гумбази ва ер устидаги ечиниш хоналари бузилади. Шундан сўнг 1856 йилда ҳаммом Бухоро хони Амир Олимхон томонидан қайта таъмирланади.

Бироқ вақт ўтиб ҳаммом яна қаровсиз қолади. Республикамизнинг истиклол йилларида ҳаммом қайта тикланди. Бунга

асли Каттақўрғонлик бўлган Муҳиддин хожи Эшмоновнинг 6 йиллик саъй-ҳаракатлари туфайли эришилди. У киши бу масалани шаҳар ҳокимяти ва Самарқанд вилояти маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш инспекцияси билан келишилган ҳолда муваффақиятли ҳал этади: ҳаммомни қайта тиклаш лойиҳасига буюртма беради, уни инспекция томонидан тасдиқлатиб, объектни қайта тиклайди. Бунда асосан ҳаммомнинг ер усти хоналари, иситиш қозони, канализация қувурлари, ҳаммом гумбазлари, қайта қурилади, 2-қаватда эса “Нуронийлар” чойхонаси ташкил этилади (1-расм).

Накиббек ҳаммомининг хоналарини бажариладиган вазибалари, конструктив ечимлари ва ҳаммом ичида жойлашишига қараб уч гуруҳга бўлиш мумкин :

1. Чўмилиш хоналари. Улар бинонинг пишиқ гиштдан қурилган асосий қисмини ташкил қилиб, қисман ер остига чўктирилган ва томлари гумбаз ва равоқлар билан ёпилган (2-расм). Биз ана шундай хоналардан 9тасини кўздан кечирдик ва тушундикки, Накиббек ҳаммоми ўз даврида кенг халқ оmmasига ҳам мўлжалланган шаҳарнинг йирик иншоотларидан бири бўлган. Чўмилиш хоналари таркиби лунги хона, катта гумбаз, массаж хоналари, ҳаммом масжиди, иссиқ хона, илиқ ва совуқ хоналардан ташкил топган;

2. Ечиниш хоналари, патта хона ва чойхона. Синч девордан ишланган ва усти ёғоч ходалар билан ёпилган ечиниш хоналари ер устида жойлашган бўлиб, ўзаро ва пастга қараб кетган зинапоялар орқали чўмилиш хоналари билан боғланган. Бу хоналарнинг кoструкцияси ва ҳаммом тарҳи жойлашиши бинони қайта таъмирлаш пайтида анча ўзгарган ва замонавийлашган. Шунини таъкидлаш зарурки, ҳаммом бир бўлимли бўлиб, ҳозирда ҳам худди аввалгидай эркак ва аёлларнинг ҳаммомга тушиши учун ҳафтанинг турли кунлари белгиланган.

3. Ҳаммомнинг орқа томонида жойлашган ёрдамчи хоналар. Буларга ҳаммомни совуқ ва иссиқ сув билан таъминловчи сув қозонлари ва иситиш хонаси қиради.

Хоналарнинг режавий жойлашишидаги асосий тартиб – бу хоналар ҳароратининг аста-секинлик билан ортиб боришидир. Бу тартибнинг афзаллиги шундаки, мижоз ўз танаси ва организмига мос хонани танлаб, ўша ерда ювиниши мумкин. Гап шундаки, ислом шарқи ҳаммомларида бинонинг

чўмилиш хоналари пол остида иссиқ ҳаво ёрдамида истилади ва натижада нафақат пол юзи, балки хоналар ҳавоси ҳамда уларда ўтирадиган супалар ҳам, барчаси иссиқ бўлади. Нақиббек ҳаммомининг иситилиш тизими ҳам ана шундай.. Ҳаммомдаги пол, супалар юзи табиий тош ёки мрамрдан ишланган тоштахталар билан қопланган.

1-расм. Ҳаммомнинг ташқи замонавий кўриниши.

2-расм Ҳаммом хоналарининг ички кўринишларини ўрганиш.

Иссиқ тоштахталар туфайли хоналардаги ҳаво қизийди, қизиган пол ва супаларга тушган сув эса буғланиб иссиқ ҳавони намлантиради. Ҳаммом ичкарасига кираверсангиз чўмилиш хоналарининг иссиқлик ва намлик даражаси аста-секин ошиб боради, шунга мос равишда хоналарнинг вазифалари ҳам ўзгаради.

Ҳаммомларнинг хизмат доираси кўп бўлиб, улар ўтмишда дам олиш, куч-қудрат ва соғлиқни тиклаш маскани, тозалик ва шифобахш муассасаси сифатида фойдаланилган. Ибн Сино “ҳаммомнинг табиий иши одамни ўз ҳавоси билан қиздириши ва ўз суви билан хўллашидадир”, деб ёзган [3]. Русча “баня” сўзи ҳам лотинча “бальнеум” сўзидан олинган бўлиб, оғриқни йўқотиш, ғамни қувиш деган маънони билдиради.

XI асрда яратилган “Қобуснома”да ҳам ҳаммомга бориш ҳақида махсус боб бўлиб, унда “... ҳаммом жонга роҳат ва мулойим нарсадир...”, –деб ёзилган, шунингдек ҳаммомдан фойдаланиш ва чўмилиш тартиби ҳақида ҳам қимматили маслаҳатлар берилган [5].

Тарихчи Мавройени Шарқ халқларининг ҳаммомда ювиниш усулини таърифлаб шундай ёзади [6]: “Кираверишда ҳаммомчилар тайёр бўлиб туришади. Ечиниш хонасида айрим кишилар ечинишса, бошқалари ҳаммомдан чиқиб дам оладилар. Ечинган кишининг белига лунги боғлайди— да, массаж қила бошлайди. Массаж тугагандан сўнг массажчи ўз мижозини чўмилиш учун устунлар билан айлантирилган ҳовузлардан бирига таклиф қилади. Ундан чикқач эчкининг терисидан ишланган қўлқоп билан баданини ишқалай бошлайди. Унга илиқ сув сепиб ювади, баданига ёғли совун суриб устидан илиқ сув куяди, кейин илиқ сув билан чўмилтиради. Буни уч мартагача такрорлайди... Сўнг мижозини иссиқ чойшабга чиқаради ва уни ётқизиб қўяди... Ечиниш хонасида какликлар сайраши тинмайди”. Кўриниб турибдики, Шарқ ҳаммомларида ювиниш жараёни анча мураккаб бўлган.

Ҳаммомда ювиниш, ҳозирги замон табобат илми намояндаларининг фикрича [4], киши учун ҳам озодалик, ҳам соғлиқни мустаҳкамлашга қаратилган умумгигиеник жараён ҳисобланади. Ҳаммом кишини турли касалликлардан, жумладан, шамоллашдан сақлайди, атеросклероз, ревматизм, невралгия, бел оғриғи, юқори нафас йўллари катари, сурункали бронхит, астма, ёғ босиб семириб кетиш, қандли диабет, моддалар алмашинувининг бузилиши сингари касалликларнинг бирмунча олдини олади. У қаттиқ чарчокни, мушак оғриғини қолдиради, танани чиниқтиради.

Тарихий ёзма манбалар, ўрта аср миниатюралари ва бизгача сақланган тарихий ҳаммомлар шуни кўрсатадики, нақшинкорлик ҳаммомларни ҳам четлаб ўтмаган. Нақшлар ва безаклар Шарқ ҳаммомларининг поллари, гумбазлари, ечиниш хоналари, изора ва деворларидан жой олган. Бу безаклар асосан хандасавий нақшлар бўлиб, гириҳ ва ислимий кўринишларда бўлган [2]. Биз Нақиббек ҳаммомида нақшлар учратмадик, бироқ улар дастлаб бўлиб, кейинчалик жаҳолат даврида йўқ бўлиб ёки тушиб кетган бўлиши ҳам мумкин. Нақиббек ҳаммомининг муҳандислик ва

конструктив ечимлари шуни кўрсатадики, ҳаммомга зарур бўлган тоза сув ариқлардан оқиб келиб, тинитилгач ва филтрловчи махсус қурилмалар орқали ўтиб, ҳаммомнинг сув цистернаси, яъни сув хонасига тушган.

Хуллас, Каттакўрғон шаҳридаги Нақиббек ҳаммоми ўз даврида нафақат Каттакўрғон шаҳрида, балки Ўзбекистоннинг хонликлар давридаги бошқа тарихий шаҳарлар ҳаммомлари ичида ҳам ўз мавқеи ва қурилишидаги ўзига хос хусусиятлари билан масалан, унинг хоналари таркибида хусусий гигиеник

хонаси ва масжидининг борлиги билан ҳам ҳаммом ажралиб турган.

References:

1. Uralov A.S. The public baths. - Tashkent, 1983.
2. Uralov A.S. Bath – Hammam in Central Asian architecture. - Samarkand, 2002.
3. Abu Ali ibn Sina. Canons of Medicine. Book 1. – Tashkent, 1983.
4. Jurayev A., Laane E., Suya R. Hammam – source of health. – Tashkent, 1987.
5. Kabusname. – Tashkent, 1996.
6. Meindorf E.K. Travel from Orenburg to Bukhara (1826). - Moscow, 1975.